

DIALEKT VA SHEVALARNING O'ZBEK TILI RIVOJIDAGI O'RNI

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Surxondaryo kampusi talabasi

Xudoyqulova Xurshida Sadulloyevna

E-mail xudoyqulovaxurshida4@gmail.com

Tel: +998773001607

Annotatsiya Maqolada o'zbek tili dialekt va shevalarining shakllanishi, ularning lingvistik xususiyatlari hamda adabiy til rivojida o'zini ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. O'zbek tili uch asosiy dialekt guruhiga ajratilib, ularning tarixiy shakllanish omillari va fonetik-morfologik farqlari ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, shevalarning xalq og'zaki ijodida, adabiy tilda va milliy madaniyatda tutgan o'zini yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, dialekt, sheva, adabiy til, xalq tili, lingvistik tizim.

Аннотация (на русском языке) В статье рассматриваются формирование диалектов и говоров узбекского языка, их лингвистические особенности и роль в развитии литературного языка. Автор выделяет три основные диалектные группы узбекского языка, анализирует их исторические и фонетико-морфологические особенности. Отмечается значение говоров в развитии народного творчества и национальной культуры.

Ключевые слова: узбекский язык, диалект, говор, литературный язык, народная речь, лингвистическая система.

Abstract (in English) The article analyzes the formation of Uzbek dialects and vernaculars, their linguistic features, and their role in the development of the literary language. The author identifies three main dialect groups of the Uzbek language and examines their historical and phonetic-morphological characteristics. The importance of dialects in oral folk art and national culture is emphasized.

Keywords: Uzbek language, dialect, vernacular, literary language, folk speech, linguistic system.

Kirish. Til millatning eng muhim belgisi bo'lib, u xalqning ma'naviy boyligini, madaniyatini, tarixiy xotirasini aks ettiradi. Har bir milliy tilning shakllanishi va rivojlanishida xalq tili, ya'ni turli dialekt va shevalar muhim o'rin tutadi. O'zbek tili ham ko'p asrlik tarixiy jarayonlar davomida turli hududiy dialektlar negizida shakllanib, bugungi adabiy darajaga erishgan.

Dialektologiya fani o'zbek tilining fonetik, leksik va grammatik tizimini hududiy jihatdan o'rganib, adabiy til rivoji uchun boy manba bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli dialekt va shevalarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki milliy madaniyat tarixini anglash uchun ham zarurdir.

O'zbek tili dialektlari va ularning shakllanish omillari

O'zbek tili uch asosiy dialekt guruhiga bo'linadi:

1. **Qarluq-chigil-uyg'ur lahjasi** - Toshkent, Farg'ona vodiysi, Samarqand va Buxoro hududlarini qamrab olgan. Bu lahja adabiy o'zbek tilining asosi hisoblanadi.
2. **Qipchoq lahjasi** - Sirdaryo, Jizzax, Qashqadaryo shimoli va Navoiy viloyatlarida tarqalgan.
3. **O'g'uz lahjasi** - Xorazm va unga tutash hududlarda keng tarqalgan.

Har bir dialekt fonetik va morfologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, Xorazm shevasida "boryapti" o'rniga "barvotti", Farg'ona shevasida "yig'layapman" o'rniga "yig'leyamman" shakli ishlatiladi. Bu holatlar o'zbek tili fonetik tizimining boyligi va rang-barangligini ko'rsatadi.

Shevalarning leksik va grammatik o'ziga xosliklari

Shevalar xalqning ijtimoiy hayoti, kasb-hunari, geografik joylashuvi bilan bevosita bog'liqdir. Masalan, Surxondaryo shevalarida tojik tilidan kirib kelgan so'zlar ko'p uchraydi (*pishon, barf*), Xorazmda esa turkman tiliga yaqin unsurlar saqlanib qolgan.

Grammatik jihatdan ham shevalarda o'ziga xos shakllar mavjud:

- Farg'ona shevasida "kelayotgan" o'rniga "kevatkan" ishlatiladi.
- Qashqadaryo shevasida "borayotgan" o'rniga "borvotkan" varianti qo'llanadi.

Bu kabi shakllar xalq nutqining jonliligini, til tizimining tabiiy rivojini ifodalaydi.

Sheva va dialektlarning adabiy tilga ta'siri

O'zbek adabiy tili rivojida dialektlar muhim o'rin tutgan. Alisher Navoiy o'z asarlarida turli shevalardan so'z va iboralarni mahorat bilan qo'llagan. XIX-XX asrlarda Cho'lpon, Fitrat, Oybek, G'afur G'ulom kabi adiblar o'z asarlarida xalq tili unsurlarini adabiy til me'yorlariga moslashtirish orqali tilni tabiiy, jonli va xalqchil qilganlar.

Bugungi kunda ham dialekt va shevalarni ilmiy asosda o'rganish, ularning boy lug'at boyligini to'plash hamda zamonaviy adabiy tilda qo'llash O'zbek tili taraqqiyoti uchun dolzarb vazifadir.

Xulosa

Dialekt va shevalar o'zbek tilining ildizi, adabiy tilning tabiiy manbaidir. Ular millatning tarixiy xotirasini, madaniy boyligini, xalqona tafakkurini saqlovchi muhim til hodisasidir. Shu bois dialektologik tadqiqotlarni kengaytirish, shevalarni hujjatlashtirish va ularning ilmiy tahlilini chuqurlashtirish o'zbek tili rivojining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo'rayev A. *O'zbek dialektologiyasi asoslari*. — Toshkent: Fan, 2005.
2. Rahmatullayev Sh. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. — Toshkent: O'qituvchi, 2006.

3. Qodirov A. *O'zbek tili dialektlari va shevalari*. — Samarqand, 2012.
4. To'xtasinov M. *O'zbek tili taraqqiyoti va xalq tili munosabati*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
5. Navoiy A. *Muhokamat ul-lug'atayn*. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1991.
6. Bozorov O. *O'zbek tilining tarixiy grammatikasi*. — Toshkent: Fan, 2019.